

כיצד מוכיחין

אלה הדברים - דברי תוכחות

חומש דברים, הידוע בכינויו "משנה תורה", כולו נאום אחד שנאם משה רבנו בפני צאן מרעיתו, בני ישראל, סמוך ונראה לזמן שבו ייפרדו דרכיהם – הוא יפנה לחיי עולם והם יעברו את הירדן ויזכו לבוא אל הארץ המובטחת. דבריו אלו של משה, אם כן, הם ההזדמנות האחרונה שבה יזכו ישראל לחכמתו, לאהבתו ולעינו הפקוחה עליהם לטובה. בפתח דבריו מנצל משה את המעמד לאמירת דברים שמעולם לא השמיע בפני ישראל, דברי תוכחות. הדברים נאמרים ברמז, דרך אזכור מכוון של תחנות מסוימות בדרכם של בני ישראל ממצרים ועד ערבות מואב, אך חז"ל ערים למשמעות הנסתרת ודבריהם מובאים ברש"י:

אלה הדברים אשר דבר משה. לפי שהן דברי תוכחות, ומנה כאן כל המקומות שהכעיסו לפני המקום בהן, לפיכך סתם את הדברים והזכירם ברמז מפני כבודן של ישראל.

אל כל ישראל. אילו הוכיח מקצתן, היו אלו שבשוק אומרים: אתם הייתם שומעים מבן עמרם ולא השיבותם דבר מכך וכך, אילו היינו שם היינו משיבים אותו. לכך כינסם כולם ואמר להם הרי כולכם כאן, כל מי שיש לו תשובה ישיב. **ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש.** מלמד שלא הוכיחן אלא סמוך למיתה... ומפני ארבעה דברים אין מוכיחין את האדם אלא סמוך למיתה: כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו, ושלא יהא חברו רואהו ומתבייש ממנו [ושלא יהא בלבו עליו, וכדי שיפרשו ממנו בשלום] וכו' כדאיתא בספרי^א. וכן יהושע לא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתה, וכן שמואל, שנאמר: "הנני ענו בי"^ב, וכן דוד את שלמה בנו.

נראים הדברים שעניינה של תוכחה איננו פשוט, והעיסוק בה דורש רגישות מיוחדת. מניין? ממשה, שלא הטיח דברים במפורש למרות שלו היה נאה להוכיח, שהרי חינוך והוראת העדה כולה מוטלים היו על צווארו. ועוד צא ולמד מחז"ל, המדקדקים ברמיזותיו של משה ומוציאים מהם "שולחן-ערוך" קטן של הלכות תוכחה: שיהיו הדברים סתומים, שתהיה התוכחה לכולם כאחד, שלא יבייש המוכיח את החוטא, שלא יוכיחנו ויחזור ויוכיחנו, שידאג

^א ספרי דברים, פסקא ב.

^ב שמואל א' יב ג.

המוכיח שלא יהיה בלבו של החוטא עליו, שיסתיים העניין כולו בשלום ולא במריבה או בעלבון.

אכן, מצווה מיוחדת היא התוכחה. מחד גיסא, מצוות עשה של תורה: "הוכח תוכיח את עמיתך"², חיוב המוטל על הכול, גברים ונשים, בין בזמן שהבית קיים ובין בחורבנו, בין בארץ ובין בחוצה לארץ, בימי חול, שבתות ומועדים. מאידך גיסא, השכל הישר מבין שאין זו חובה הלכתית פשוטה, בעלת גדרים ברורים ומדויקים, אלא הנחיה שיש בה מקום רב לשיקול הדעת: מי חייב להוכיח, אימתי הוא חייב להוכיח, באיזה אופן של תוכחה הוא יוצא ידי חובתו, מה דינו של אדם שהוכיחוהו ולא חזר בו, ועוד. הרי ברור שתוכחה שאינה משיגה את מטרתה אין בה משום מצווה, וכל השאלות הנזכרות נועדו כדי לקבוע כיצד תשיג התוכחה את מטרתה.

שני צדדים אלו, שניהם אמת, ועלינו החובה למצוא את האיזון הראוי ביניהם. שומה עלינו לעיין היטב בדרכי התוכחה ולהיות רגישים למכלול התנאים המאפשרים אותה, אך בה בשעה לזכור שהמורכבות אינה מתירה לנו לפטור עצמנו מן העול הזה. שסוף כל סוף חובה עלינו להוכיח ולקיים את מצוות התורה, גם אם הדבר קשה ומורכב.

דיון זה הוא דבר בעתו, משום שבזמננו יש הסבורים שבטלה מצוות תוכחה ועברה מן העולם. כסייעתא לדבריהם הם מצטטים בשם חז"ל שאין בדור הזה מי שיכול להוכיח, מזכירים שמצווה שלא לומר דבר שאינו נשמע וכי מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין ואף מביעים חשש מפני גרימת בושה לאדם בתוכחה שאינה נאמרת ברגישות ומלב אוהב. כידוע לכל יודע ספר, לא מדובר בהמצאה גרידא. הציטוטים האמורים אכן לקוחים ממעיין דברי חז"ל, והזכרתם בהקשר של מצוות התוכחה איננה משוללת יסוד. עם זאת, בשורות הבאות נבקש לטעון כי השימוש בהם לשם ביטול חובת התוכחה הלכה למעשה – מרחיק לכת ואיננו נכון.

נפל פִּיתָא בְּבִירָא?

אומרת הגמרא במסכת ערכין:

תנו רבנן: "לא תשנא את אחיך בלבבך"³ – יכול לא יכנו, לא יסטרנו ולא יקלקלנו? תלמוד לומר: "בלבבך", שנאה שבלב הכתוב מדבר. מניין לרואה בחברו דבר מגונה שחייב להוכיחו? שנאמר: "הוכח תוכיח"⁴. הוכיחו ולא קיבל, מניין שיחזור ויוכיחנו?

² ויקרא יט יז.

תלמוד לומר: "תוכיח", מכל מקום. יכול אפילו משתנים פניו? תלמוד לומר: "לא תשא עליו חטא".^ד

תניא, אמר רבי טרפון: תמה אני אם יש בדור הזה שמקבל תוכחה, אם אמר לו טול קיסם מבין עיניך, אמר לו טול קורה מבין עיניך. אמר רבי אלעזר בן עזריה: תמיהני אם יש בדור הזה שיודע להוכיח. ואמר רבי יוחנן בן נורי: מעיד אני עלי שמים וארץ שהרבה פעמים לקה עקיבא על ידי, שהייתי קובל עליו לפני רבן גמליאל, וכל שכן שהוספתי בו אהבה, לקיים מה שנאמר: "אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך".^ה

אם לשפוט לפי דברי רבי טרפון ורבי אלעזר בן עזריה, הרי שהאמת כדברי אותה דעה שהזכרנו: הרי כבר התנאים הקדושים מעידים שלא ראו בדורם מי שיודע להוכיח או לקבל תוכחה. לשם השוואה, כאשר האמוראים העידו על חוסר בקיאותם בהבדלים הדקים שבין גוונים שונים של דם הנידה, הסתמכו הפוסקים על עדותם והשמיטו כליל את כל דיוני הגמרא בנושא זה מן ההלכה, עד שלדינא אנו מטמאים כל מראה דם אדום או שחור. על כגון דא אנו אומרים "נפל פתא בבירא", כלומר: אין משמעות לדיון בעניין מסוים, שהרי הוא בטל מעיקרו.

אלא שהאומר כך לא הטה אוזנו לדבריו של רבי יוחנן בן נורי, ואם הטה אוזנו, הרי שלא ירד לסוף דעתו של בעל הברייתא, שחיברם לדברי התנאים הקודמים. מה אומר רבי יוחנן בן נורי? שיש ויש תוכחה בדור הזה, וממני ראייה, שבדידי הוה עובדא: אני הוכחתי את רבי עקיבא, והוא קיבל את תוכחתי באהבה. כעת, אם אכן דבריו חולקים על דברי רבי טרפון ורבי אלעזר, הרי שבעל הברייתא מביאם כמעשה לסתור, על מנת להכריע כמותו.

אמנם נראה שמעיקרא אין כאן לא קושי ולא מחלוקת, משום שרבי טרפון ורבי אלעזר אינם אומרים את דבריהם בהקשר של מצוות התוכחה, אלא בהקשר של איסור השנאה שנכלל באותו פסוק עמה ונדון בתחילת הברייתא. הרי דברי הגמרא אמורים במקום אחר כי הרואה דבר עבירה בחברו – "מצווה לשנאותו",^ו וכל זה כשכבר הוכיחו כראוי ולא קיבל, שבכך הוא יוצא מגדר "עמיתך" ו"אחיך".^ז אם כן, במידה ומתברר לנו שאין בדור הזה מי שיודע להוכיח

^ד משלי ט ח.

^ה ערכין טז, ב.

^ו פסחים ק"ג, ב.

^ז ראה תניא, פרק לב: "ומה שכתוב בגמרא שמי שרואה בחברו שחטא מצווה לשנאותו וגם לומר לרבו שישנאהו, היינו בחברו בתורה ומצוות וכבר קיים בו מצוות 'הוכח תוכיח את עמיתך' – עם שאתך בתורה ובמצוות, ואף על פי כן לא שב מחטאו".

או לקבל תוכחה, הרי שקשה מאוד לקבוע מתי יצא אדם ידי חובת תוכחה ונכנס בגדר חיוב השנאה. משכך – נפל פתא בבירא, ומצוות שנאה אינה מתקיימת עוד על ידינו.

אכן, דברים אלו הביא רבנו בעל ה"חפץ חיים" בשם רבי מהר"ם מלובלין:

להשתדל בטובת חברו ולרדוף אחר השלום, ולהיזהר מלאו ד"לא תשנא", ואף ברשע גמור יש איסור לדעת מהר"ם מלובלין לשנאותו כל זמן שלא הוכיחו, ואין בדור הזה מי שיודע להוכיח, שמא אם היה לו מוכיח היה מקבל... רק יבקש רחמים עליו שיעזרוהו ה' על תשובה שלמה...^ח

צא ולמד, שהרי במקומות רבים מדברים תנאים ואמוראים בחיוב על מצוות התוכחה, ולא זו בלבד – אלא שהם אף דנים בחומרה את המתרשל בה. כך, למשל, במסכת שבת:

פרתו של רבי אלעזר בן עזריה הייתה יוצאה ברצועה שבין קרניה שלא ברצון חכמים... וחדא פרה הוא ליה? והא אמר רב, ואמרי לה אמר רב יהודה אמר רב: תריסר אלפי עגלי הווה מעשר רבי אלעזר בן עזריה מעדריה כל שתא ושתא! תנא: לא שלו הייתה אלא של שכנתו הייתה, ומתוך שלא מיחה בה נקראת על שמו.^ט

אם כן, לדעת חבריו של רבי אלעזר בן עזריה, שהוא הוא בעל המימרה "תמינהי אם יש בדור הזה שיודע להוכיח", היה עליו להוכיח את שכנתו על זלזולה בשביתת בהמתה, ולא נזכר בגמרא מי שיחלוק ויאמר: והרי בטלה מצוות תוכחה, ואם כן אין רבי אלעזר מחויב בדבר.

עוד ממשיכה הגמרא ומספרת:

אמר ליה רבי זירא לרבי סימון: לוכחינהו מר להני דבי ריש גלותא. אמר ליה: לא מקבלי מינאי. אמר ליה: אף על גב דלא מקבלי – לוכחינהו מר, דאמר רבי אחא ברבי חנינא: מעולם לא יצתה מידה טובה מפי הקב"ה וחזר בה לרעה חוץ מדבר זה, דכתיב: "ויאמר ה' אליו עבר בתוך העיר בתוך ירושלים והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות בתוכה וגו'". אמר לו הקב"ה לגבריא: לך ורשום על מצחן של צדיקים תיו של דיו, שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה, ועל מצחם של רשעים תיו של דם, כדי שישלטו בהן מלאכי חבלה. אמרה מידת הדין לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, מה נשתנו אלו מאלו? אמר לה: הללו צדיקים גמורים, והללו רשעים גמורים. אמרה לפניו: ריבונו של עולם, היה בידם

^ח אהבת חסד, מרגינתא טבא, יז.

^ט שבת נד, ב. [תרגום: פרתו של ראב"ע... האם פרה אחת הייתה לו? והרי שנים עשר אלף עגלים היה מעשר מעדרו בכל שנה ושנה!...] [

י' יחזקאל ט ד.

למחות ולא מיחו! אמר לה: גלוי וידוע לפני, שאם מיחו בהם – לא יקבלו מהם. אמרה לפניו: ריבונו של עולם, אם לפניך גלוי – להם מי גלוי? והיינו דכתיב: "זקן בחור ובתולה טף ונשים תהרגו למשחית ועל כל איש אשר עליו התו אל תגשו וממקדשי תחלו"^{יא}, וכתיב: "ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הבית"^{יב}. תני רב יוסף: אל תקרי מקדשי אלא מקודשי – אלו בני אדם שקיימו את התורה כולה מאלף ועד תיו.^{יג}

לאור הדברים הקשים הללו, אין מנוס מלקבוע שחכמים לא ראו בדברי רבי טרפון ורבי אלעזר בן עזריה הוראה לפטור ממצוות התוכחה, וכפי שכתבנו בשם מהר"ם מלובלין. כך מובא להלכה גם בדברי הפוסקים^{יד} ומתבאר בתמצית באיגרות מרן הרב זצ"ל:

הערה אחת מוסיפים, שכל השנאות כולן וחומרי דיניהן הנם נאמרים רק במי שכבר ברי לנו שקיימנו בו מצוות תוכחה. וכאשר אין לנו בדור הזה ולא בכמה דורות שלפנינו – על פי עדות רבי עקיבא^{טו} – מי שיודע להוכיח, על כן נפל פותא בבירא, וכל הלכות הנוטות לרוגז ושנאת אחים נעשות הן כפרשת בן סורר ומורה, עיר הנידחת ובית המנוגע למאן דאמר "לא היו ולא עתידין להיות" ונכתבו משום "דרוש וקבל שכר"^{טז}.

והשכר של הדרישה גדול הוא מאוד, כי הוא המלח המעמיד צביון הטוב על ידי תגבורת שנאת הרע בכל ענפיה, וכיוון שהוא עשה באורח לימודי את פעולתו, איננו מניח בפועל לרשע משחית באמת להשתרש כלל ועיקר.^{טז}

גם כשאנו אומרים ש"נפל פתא בבירא" ואין אנו מקיימים עוד מצוות שנאה בעוברי עבירה, אין אנו מוחקים חלילה אות אחת מתורתנו הקדושה. עלינו להוסיף ולינוק שפע רוחני מאותה מצווה בכוח "דרוש וקבל שכר", המשמר את יסוד שנאת הרע בנפשנו ואינו מניח לרשע להשתרש במציאות חיינו. המעיין בכתבי הרב, אוהב ישראל הגדול שעינו הייתה טובה בכל ישראל ופיו היה מלא תמיד לימוד זכות עמוק ומתוק עליהם, ימצא איגרות רבות ומאמרים רבים שבהם הוא יוצא בחריפות רבה כנגד עוברי עבירה, ולעתים גם בביטויים

^{יא} שם ט ו.

^{יב} שבת נה, א. [תרגום: אמר רבי זירא לרבי סימון: יוכיח מר את אנשי ראש הגלות. אמר לו: אינם מקבלים ממני. אמר לו: אע"פ שאינם מקבלים – יוכיחם מר...]

^{יג} ראה מגן אברהם לשו"ע או"ח קנו:ב, שו"ע הרב שם קנו: ז, ערוך השולחן שם קנו: ט.

^{יד} בגרסת הספרא (קדושים, פרשה ב ד: ט) מופיע רבי עקיבא במקום רבי אלעזר בן עזריה: "אמר רבי עקיבא: העבודה אם יש בדור הזה יודע היאך מוכיחים".

^{טו} ראה סנהדרין עא, א.

^{טז} איגרות ראי"ה ח"א, רסו.

קשים. הא בלא הא לא סגי. עוד זכורים אנו כיצד רבנו הרצי"ה, בלכתו מדי שבת מביתו שבשכונת "גאולה" אל הישיבה, היה נכאב מכל מכונית שעברה ברחוב ואומר לעצמו בלחישתו: "שבת, שבת". לשנוא את אותם תינוקות שנשבו – הס מלהזכיר, אך לקבל את מעשיהם באדישות – זאת אי אפשר!

תוכחה המקלקלת

מרגלא בפי הכול: "כשם שמצווה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצווה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע"¹⁷, והם דברי רבי אילעא בשם רבי אלעזר ברבי שמעון האמורים במסכת יבמות. ועוד מצטטים רבים את דברי המשנה: "ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע – שסופו להישמע"¹⁸.

האם על פי הנחיות אלו, יש לומר שבזמננו – ולפחות בהקשר של תינוקות שנשבו, שעבורם דברי התוכחה הם במקרים רבים בבחינת "דבר שאינו נשמע" – בטלה מצוות תוכחה? לכאורה, נחלקו בכך רבותינו הראשונים, כמובא ב"ערוך השולחן":

...וכל שאפשר למחות בידו ואינו מוחה, הוא נתפס על אלו שיכול למחות בידם. ואפילו יש ספק אצלו אם יקבלו דבריו – צריך להוכיחם. אבל אם יודע ודאי שלא יקבלו דבריו פטור מלהוכיחם, וטוב שישתוק. וזה לשון הסמ"ג¹⁹: "ואם ברור לו למוכיח שלא יקבלו ממנו, והעוברין שוגגין, טוב לו לשתוק, כדאמרינן 'הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין' וכו"²⁰. אבל אם העוברין מזידין וברור לו שלא יקבלו, אף על פי שפטור מעונש וכו' מכל מקום מהעשה ד'הוכח תוכיח' לא מיפטור וכו'. ואני אומר כי אף במזידין צריך לשתוק, כדאמרינן ביבמות: 'כשם שחובה על האדם לומר דבר הנשמע כך חובה שלא לומר דבר שאינו נשמע, שנאמר: 'אל תוכח לך פן ישנאך'²¹, עד כאן לשון הסמ"ג. ודעה ראשונה היא דעת רבנו אליעזר ממיץ בספר יראים. וכל שכן עתה שבעוונותינו הרבים נתרבה האפיקורסות ואין שייך כלל תוכחה, ואין להתוכח עם פוקר ישראל – דפקר טפי, כמאמרם ז"ל בסנהדרין²².

¹⁷ יבמות סה, ב.

¹⁸ אבות ב: ד.

¹⁹ סמ"ג, עשין, יא.

²⁰ ביצה ל, א.

²¹ משלי ט ח.

²² סנהדרין לח, ב: "תנן התם, רבי אליעזר אומר: הווי שקוד ללמוד תורה, ודע מה שתשיב לאפיקורוס. אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא אפיקורוס נכרי, אבל אפיקורוס ישראל – כל שכן דפקר טפי". [תרגום: שיכפור יותר. רש"י שם: "שהרי הכיר וכפר ומתוך כך מדקדק ולא תוכל להשיבו דבר המקובל לו".]

אם כן, לדעת הכול חייב אדם להוכיח בכל מקום שבו ישנה אפשרות שדבריו יישמעו ויעשו פרי. מעתה, מה דין התוכחה במקום שבו ודאי שהדברים לא יישמעו?

שתי דעות בדבר:

לדעת ה"יראים"^{כז}, אין אדם רשאי להימנע מלהוכיח אלא במקרה שבו מתקיימים שני תנאים: החוטא בוודאי לא יאזין לו, וחטאו הוא בשוגג. על כך נאמרו דברי הגמרא: "הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין"^{כח}.

לדעת הסמ"ג^{כט}, די בתנאי אחד: כל שוודאי לא יישמעו דבריו, פטור מלהוכיח ועדיף שישתוק. אחד שוגג ואחד מזיד. והכלל: "כשם שחובה על האדם לומר דבר הנשמע, כך חובה שלא לומר דבר שאינו נשמע, שנאמר: 'אל תוכח לץ פן ישנאך'".

אמנם, אם נבין את עניינה של מצוות התוכחה לעומקו, יתברר לנו שכאשר ההלכה מורה לאדם להימנע מלהוכיח אין בכך משום ביטול של מצוות תוכחה אלא אדרבה, משום לימוד כיצד יש לקיימה במציאות הקשה שבה אין הדברים נשמעים. כאמור, ייתכנו שני מקרים כאלו: לדעת ה"יראים" אדם נמנע מלהוכיח כאשר החוטא שוגג ולא ישמע לו, ולדעת הסמ"ג – גם כאשר הוא מזיד, בבחינת "אל תוכח לץ פן ישנאך". כתב על כך הגרי"ד סלובייצ'יק את הדברים הבאים:

"כשם שמצווה... שלא לומר דבר שאינו נשמע". ונראה לבאר בכוונת הלשון "כשם" כך: דמשמע שהכול עניין אחד, דגדר מצוות תוכחה היינו לקחת את הרשע בעל העבירה ולשנותו לצדיק, והכי נמי בההיא דביצה ד"מוטב שיהיו שוגגין ואל יהו מזידין", דבעת שעוברים על האיסור בשוגג הרי בבחינה מסוימת צדיקים הם [שהרי אינם חוטאים כעת במזיד], ואם נוכיחים יודעים אנו בהם שימשיכו לעבור על האיסור ההוא אפילו במזיד, ונמצא שהפכנו את הצדיק [במידה מסוימת] לרשע. וממצוות תוכחה גופא [אשר עיקר גדרה לפי פשוטו של מקרא] הוא שלא להפוך את הצדיק לרשע. וזו כוונת הגמרא "כשם"... שהמצווה שלא לומר דבר שאינו נשמע לאלו השוגגים הוא חלק עצמי ממצוות התוכחה.^כ

אם כן, שני המצבים שבהם מורים לנו ה"יראים" והסמ"ג – כל אחד לשיטתו – להימנע מלהוכיח, אינם מצבים שבהם מצוות התוכחה מתבטלת, אלא מצבים אותה מטרה דורשת

^{כז} ערוך השולחן או"ח קנו: ט.

^{כח} ספר יראים, רכג.

^{כט} במשנה: ברורה (תרח: יא ובשעה"צ אות יג) הביא את שתי הדעות וכתב דיש לסמוך על דעת הסמ"ג, עיי"ש.

^ל סמ"ג, מצוות עשה, יא.

^ל נפש הרב, הרב צבי שכתור, עמ' רצד.

מאתנו את השתיקה במקום את הדיבור. מטרה זו היא "לקחת את הרשע בעל העבירה ולשנותו לצדיק". בהתאם לכך: אם מדובר בחוטא בשגגה, הרי שדברי התוכחה יביאו להפיכתו לחוטא במזיד וממילא להחמרת מצבו הרוחני. אם מדובר בחוטא במזיד, לדעת הסמ"ג, הרי שהתוכחה תגרום לו רק להתחזק עוד יותר בדרכו הרעה, "דפקר טפיי".

בין תוכחה למחאה

על רקע דברי הגרי"ד, המספקים הסבר מעמיק לשיטת הסמ"ג, נותרת שיטת ה"יראים" כתעלומה: מדוע נוכיח את המזיד כאשר ודאי לא ישמע לתוכחתנו? ניכרים הדברים שבמעשה זה יש יותר מתוכחה רגילה, ונשאלת השאלה מהו גדר החיוב ובמה הוא תורם לקידום מצבו הרוחני של המוכח. ייתכן שזאת הפעם אין הדברים אמורים במוכח כלל, אלא נובעים מתוך הסתכלות כללית: מהי אחריותנו על מצבו הרוחני של כלל ישראל, לנוכח הקלקלה הנעשית בתוכנו.

מרן הרב זצ"ל מאריך בעניין זה סביב דברי הגמרא בעניין חובתם של הגדולים שבעם למחות ביד החוטאים, גם במצב שבו ברור "שאם מיחו בהם – לא יקבלו מהם".

אומרת הגמרא:

רב ורבי חנינא ורבי יוחנן ורב חביבא מתנו, בכוליה דסדר מועד, כל כי האי זוגא חלופי רבי יוחנן ומעייל רבי יונתן: כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה – נתפס על אנשי ביתו; באנשי עירו – נתפס על אנשי עירו; בכל העולם כולו – נתפס על כל העולם כולו. אמר רב פפא: והני דבי ריש גלותא נתפסו על כולי עלמא. כי האי דאמר רבי חנינא: מאי דכתיב: "ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו"^{כח}, אם שרים חטאו – זקנים מה חטאו? אלא אימא: על זקנים שלא מיחו בשרים.^{כט}

ומבאר מרן הרב זצ"ל:

... ההשפעה של המוסר מוכרחת היא לבוא, אף על פי שהיד החזקה הרודה בהחברה בפועל תחסר לה, מכל מקום במחאתה לבדה על הנטיות הקיצוניות לצד הרשעה והשפלות – היוצאת ממעמד השפל של ראשי החברה המעשית שהם הנם אנשים ממנינה – המחאה תדחוף את החברה המעשית לאטה לצד מעלה, ותמנע בעד התפרצות המשובה שלא תלך הלך וגדול. אבל כשהמחאה חסרה, אף על פי שאין לה כל כך ערך מעשי בפועל, מכל מקום הרי היא נוטלת בחסרונה את זיו

^{כח} ישעיהו ג יד.

^{כט} שבת נד, ב.

העולם, והמשובה של המסדרה המעשית לא תדע כל גבול, ולא תיקח לה גם כן דרך לפלס נתיב לדורות יבואו להתעלות ולהתקדש...

הני דבי ריש גלותא, הנסמכים לכוח השלטון הרודה מחכמי התורה ואדירי הדעה היראה הטהורה והמוסר, מתפסי אכולי עלמא, אף על גב שאין בידם העוז לפעולות מעשיות. שלא דווקא הדיוק של הפעולה שתתמלא בהווה היא המטרה, שלפעמים החברה היא כל כך נמוכה עד שאיננה ראויה להנהגה כל כך מדויקת ומושקלת במשקל פלס היושר המכוון, אבל לא בשביל שישנם עיכובים מעשיים... לא בשביל כך צריכה האמת לשתוק שלא לעשות את שלה, לתבוע את עלבונה בלא משוא פנים...

המחאה היא אורו של עולם, בוצרת את כוח הרשעה בהווה וממשכת חוט של נועם על העתיד שילכו הנטיות ויתמתקו, וה' במשפט יבוא על זקנים שלא מיחו בשרים, אף על פי שלא תעלה בידם אלא מחאתם, הנה היא מתווה את הציור המתוקן לתכונה הטוב והיושר, שהוא מקרב את הכלל אל התכונה הרוממה והקדושה של העתיד הנאמן והמובטח של שלטון הרועה בעוז ה'^ל...

המציאות אינה מושלמת. מצבו של כלל ישראל אינו מושלם. מצבם הרוחני של מנהיגי ישראל אינו מושלם, וכך הוא בהכרח, משום שהם מבטאים באישיותם גם את צדדי הרע שבמציאות הכללית.

במצב כזה, מה ערכה של תוכחה? המחלוקת שבין הטוב והרע ידועה, ה"סטטוס קוו" של כוחות האמונה וכוחות הכפירה כבר עומד על תלו, ולכאורה כל מה שיוכלו אנשי מוסר וצדק לומר לעומת הרשע והשחיתות המתגלה בקצוות המחנה – עתיד ליפול על אוזניים ערלות. התגובה הצפויה היא אדישות או ויכוח מר ועקר.

אך קביעתה של הגמרא ברור: "הני דבי ריש גלותא נתפסו על כולי עלמא!" החכמים המקורבים למקום שבו נעשה הרשע מוכרחים להרים קול, למחות, לצווח כנגד הרע.

מדוע?

לשם שלוש תועלות חיוניות, המבוארות בדברי מרן הרב זצ"ל:

א. אצבע בסכר. "המחאה... תמנע בעד התפרצות המשובה שלא תלך הלך וגדול". העבירה היא כפצע פתוח בגופה ובנשמתה של כנסת ישראל, והמחאה היא כחוסם עורקים המציל אותה מפני דימום קטלני. אם חכמי העדה שותקים, הרי "יאמרו

^ל עין־אי"ה שבת ה: טו.

- התירו פרושים את הדבר". כאשר מוחים, גם אם אין הדבר מועיל לעצירת עושי הרעה, הוא מועיל לשארית העם שלא יידרדרו עוד יותר.
- ב. השפעה מצטברת. "המחאה תדחוף את החברה המעשית לאטה לצד מעלה". דברי אמת, גם אם אין אינם פועלים על המציאות מיד, עושים רושם ואינם חוזרים ריקם. פעמים רבות שבשעת משבר או חולי נזכר האדם בתוכחה, ואז היא עושה פירות.
- ג. אמת! "לא בשביל כך [שישנם עיכובים מעשיים] צריכה האמת לשתוק שלא לעשות את שלה, לתבוע את עלבונה בלא משוא פנים". האדישות והפסיביות לנוכח עוול מתמשך הם סם המוות לכל מי שיראת אלקים ומוסר בלבו. כאשר שותקים, במידה מסוימת מסכימים. אסור להגיע למצב שבו קולה של האמת משתק.

מובן שבהנחיה זו עוד אין אנו יכולים לפטור את עצמנו משיקול הדעת המעמיק המדוקדק בכל עניין הדורש תוכחה או מחאה בפני עצמו. דרכי הלבבות סבוכות ועמוקות, ורק המייטיבים להביט פנימה יכולים לשקול היטב את הפסד המצווה כנגד שכרה^א.

את עיוננו בהלכה זו נחתום בתפילה: יהי רצון שנזכה להיות מנושאי ארון ברית ה' וממשמיעי קול אמיתתה של תורה גם כשאין הדבר קל. הגמרא במסכת ברכות מביאה שעל כיוצא בזה התפלל אביי, שיהיה "אהוב למעלה ונחמד למטה"^ב, ודוק – אהוב למטה לא אמר, כי כאשר נלחמים על האמת לא תמיד זוכים להיות אהובים למטה. אמנם התפילה הראויה למבקש האמת היא שעם כל המאבקים והדברים הנוקבים, יזכה להיות לפחות נחמד למטה, דהיינו: שתהיה האמת ניכרת מדרכיו וממעשיו, עד שגם אם לא יאהבוהו הבריות – יחמדו להיות כמותו ולהתדמות לו^ג, וכדברי מרן הרב: "אהוב למטה' אינו שבח, דתלמיד חכם דרחמי ליה בני מאתיה לפעמים על דלא מוכח להו במילי דשמיא"^ד.

^א ראה אבות ב: א. כתב על כך מרן הרב זצ"ל במקום אחר: יש לעיין בדרכי בני אדם כשרוצים להוכיח איזה איש להסירו מדרכו, אולי זה הדרך לפי עניינו טובה היא אף על פי שיש בה חסרונות, אבל בחסרונותיה מגינות עליו בעד חסרונות יותר עצומות. וה' יתברך ידריכנו במעגלי צדק, שלפעמים פיתוי היצר הוא להשתקע בתוכחות לכל אחד, ואין זה כי אם רוע לב. והמרחם רחום יכפר" (מידות ראי"ה, תוכחה)

^ב ברכות יז, א.

^ג כך מבאר מרן הרב זצ"ל בעין אי"ה שם (ברכות ב: סא): "... טבע הנפשות חומדות את הטוב גם למטה, אף על פי שלפעמים שהטוב עומד נגד התאוה אינו אוהב את הטוב ולפעמים שונא גם כן את המדריכו לטוב, אבל החמדה באה מהכרה פנימית סגולית – זאת תימצא בכל מי שמיישר דרכיו ללכת בדרכי יושר עם ה' ועם אנשים, שיהיה נחמד, שבלב כל אחד תיכנס חמדה ללכת בדרכיו ולהתדמות לו...".

^ד שם, ע"פ כתובות קה, ב. ועיין רש"י לדברים לד ח: "ויבכו בני ישראל את משה בערבת מואב" – הזכרים. אבל באהרן מתוך שהיה רודף שלום ונותן שלום בין איש לרעהו ובין אישה לבעלה, נאמר 'כל בית ישראל' – זכרים ונקבות". ובכל דור צריך שיהיו ת"ח שהם בבחינת משה ות"ח שהם בבחינת אהרן.